

Ювілейна науково-практична конференція «Вивчення та збереження заповідників лісостепової зони»

присвячена 70-річчю Центральночорноземного державного біосферного природного заповідника ім. проф. В.В. Альохіна
(22—26 травня 2005 р.)

10 лютого 2005 р. виповнилося 70 років від дня утворення Центральночорноземного державного природного біосферного заповідника ім. проф. В.В. Альохіна. Фундаментальні наукові дослідження, виконані на його базі, широко відомі як у Росії, так і за кордоном. Центральночорноземний заповідник (ЦЧЗ) успішно виконує важливі функції зі збереження та вивчення останніх локалітетів цілинних лучних степів та лісостепових комплексів у цілому.

23 травня 2005 р. на базі Дитячого оздоровчого центру ім. Уляни Громової (м. Курськ, Росія) відбулося відкриття конференції. У святковій частині з вітальними адресами виступили представники низки наукових, освітянських та природоохоронних закладів: Хоперського державного природного заповідника (директор заповідника О.І. Зобов), Державного природного заповідника «Воронінський» (заступник директора з наукової роботи І.І. Воробйов), Курського державного університету (зав. кафедри фізичної географії О.П. Лукашова), Ростовського природного заповідника (науковий співробітник М.Ф. Вакурова), Воронежського природного заповідника (О.В. Трегубов), Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя (Г.М. Лисенко).

Власне робота ювілейної конференції розпочалася доповіддю директора ЦЧЗ А.О. Власова «Центральночорноземний заповідник на сучасному етапі розвитку». Особливе занепокоєння, на думку доповідача, викликає сучасний стан заповідних степових екосистем, суттєва трансформація яких спричинюється сучасними режимами заповідання. На жаль, впроваджені регуляційні заходи не здатні зупинити процеси мезофітизації рослинного покриву лучних степів. Саме тому А.О. Власов пропонує переглянути існуючі заповідні режими з тим, щоб наблизити їх до більш природних для степу. Ця пропозиція викликала жваву дискусію, в якій брали участь О.І. Зобов та І.І. Воробйов.

Наступними доповідачами були заступники директора ЦЧЗ І.Г. Ігтісамов та О.В. Рижков. І.Г. Ігтісамов проаналізував роботу державної інспекції з охорони території ЦЧЗ у 1995—2004 рр. Зважаючи на значну загальну площу заповідника (5288 га) та його охоронних зон (28662 га) за 10 років затримано 764 порушення заповідного режиму. При цьому вилучено 128 одиниць вогнепальної зброї.

Науково-дослідна діяльність ЦЧЗ у 1995—2004 рр. була предметом виступу О.В. Рижкова. Він детально проаналізував кадровий склад, наукову продукцію (483 наукові публікації, зокрема 26 монографій і тематичних збірників), спрямованість науково-дослідної роботи, участь у спільних дослідженнях, ефективність роботи наукового відділу. На особливу увагу заслуговує організація за 10-річний період трьох нових заповідних ділянок — Стінки-Ізгор'я,

Зорянська та Долина Псла. У цілому, науково-дослідна робота в ЦЧЗ здійснюється на високому рівні, за що заповідник у 1998 р. нагороджено Дипломом Ради Європи. Основні результати, проблеми та перспективи еколого-освітньої діяльності заповідника були висвітлені у доповіді В.П. Сошніної.

Денне пленарне засідання було відкрите доповіддю І.І. Воробйова «Ліс, степ та людина у Центральному Чорнозем'ї: спроба іншого погляду на практику заповідання степів». Слід зауважити велику зацікавленість наукової аудиторії, бо доповідач підняв одне з фундаментальних питань степознавства — взаємовідношення лісу і степу та вплив антропогенного чинника на формування степової рослинності на початку агрокультурного освоєння території степів. І.І. Воробйов ще раз вказав на концептуальну недооцінку в теорії заповідної справи ролі людини як екосистемного чинника, підкреслюючи певне нерозуміння суспільством завдань, які вирішують степові заповідники. Запровадження абсолютно заповідного режиму є одним з необхідних чинників відновлення степової рослинності на перших етапах демультиплікації і водночас даний захід невластивий природі степу як екологічної системи, сформованої під впливом досить жорстких, навіть екстремальних, екзогенних чинників — значного пасовищного та сіножатевого навантажень, палів тощо. Усі розглянуті вище фактори сприяли формуванню пірогенно-пасовищного ландшафту, котрий аж ніяк не можна вважати «природним еталоном». На закінчення І.І. Воробйов відмітив: «... опонентам, які стоять на позиціях збереження «дикої» природи заради її самої, хотілося відразу відповісти, що у світі, окрім молоді екологічної етики, існують дуже давні та дуже глибокі системи знань, які ставлять у центр розгляду людину. Ігнорувати цей факт було би верхом самовпевненості».

Директор Хоперського природного заповідника О.І. Зобов розглянув питання екологічної освіти та виховання, які вирішуються під час навчально-польових на виробничих практик на території заповідника, який є природною лабораторією.

Співробітник Інституту географії РАН А.Ю. Пузаченко на основі інформаційно-статистичного аналізу розглянув динаміку клімату та популяцій фонових видів дрібних ссавців у Стрілецькому степу в другій половині ХХ сторіччя. Ю.О. Ребрієв (Державний музей-заповідник М.А. Шолохова) доповів про рідкісні види рослин, тварин та грибів на території досліджуваного об'єкта.

Н.М. Калібернова (Ботанічний ін-т РАН) доповіла про фітоценотичну різноманітність рослинного покриву Ямського степу за результатами досліджень 2001—2003 рр. Доцент кафедри ботаніки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя Г.М. Лисенко доповів про наслідки спонтанної степової пожежі у відділенні Українського степового природного заповідника «Михайлівська цілина», що на Сумщині (доповідь підготовлена разом з провідним науковим співробітником відділу екології фітосистем Інституту ботаніки НАН України В.С. Ткаченком). У цілому відзначена різна ефективність впливу ранньовесняної пожежі на окремі екологічні фактори, а сила її впливу знайшла своє досить слабе відображення у фітоценотичних структурах. Проте дуже важливою є спрямованість постпірогенних змін величини ряду екологічних чинників, яка завжди була протилежною векто-

ру резерватогенної динаміки фітосистем, що робить можливим віднесення вогневого фактора до одного з найефективніших у регулюванні степових екосистем. Доповідь професора Кубанського державного університету С.А. Літвінської присвячувалася необхідності створення середземноморського заповідника «Утриський» на південному макросхилі Головного Кавказького хребта на межі степового, середземноморського та кавказького флористичних центрів, що визначає високі рівні біологічної різноманітності.

Робота конференції тривала 24 травня. На ранковому та денному пленарних засіданнях виголошено решту доповідей, серед яких — цікаві та змістовні повідомлення наукових співробітників ЦЧЗ: М.І. Золотухіна («Ковили та близькі їм злаки на території трьох заповідників Росії (Алтайського, Центральнорноземного, «Білогір'я»)), В.Д. Собакінських («Динаміка надземної фітомаси лучного степу Центральнорноземного заповідника (1948—2004 роки»)), Т.Д. Філатової («Роль антропогенних чинників при зміні лучних степів Центральнорноземного заповідника»). Одним з позитивних моментів у роботі конференції була низка доповідей, присвячених педосфері як одній з базових ланок системи «грунт—рослина». Так, науковий співробітник ЦЧЗ О.С. Бойко доповів про склад та геохімічну мінливість чорноземів та ґрунтотвірних порід у ЦЧЗ, О.В. Трегубов (Воронезький заповідник) докладно охарактеризував ґрунтовий покрив річкових долин Воронезького заповідника. Науковий співробітник відділу екології фітосистем Інституту ботаніки НАНУ Д.Ф. Деркач був єдиним доповідачем, який звернувся до цікавої теми впливу мертвих рослинних решток на формування фітоклімату та демутацію рослинного покриву лучного степу «Михайлівської ділини».

На закінчення директори двох російських заповідників А.О. Власов (ЦЧЗ) та О.С. Шаповалов («Білогір'я») звернулися до історичних аспектів функціонування заповідників бодай чи не в найтяжчі часи — в період Великої Вітчизняної війни. Адже і Центральнорноземний заповідник, і «Білогір'я» перебували в зоні бойових дій і зазнали чималих втрат. Доповідачі також згадали про героїзм співробітників як у воєнні роки, так і під час відновлення організаційної та наукової роботи в складний повоєнний період.

Робота конференції завершилась тривалим обговоренням загальних проблем сучасного степознавства та прийняттям резолюції.

Ранок 25 травня видався погожим та сонячним, що додало настрою учасникам конференції, адже за старою доброю традицією наукові зібрання завершуються екскурсією по території заповідника. Адміністрація ЦЧЗ надала можливість відвідати Стрілецьку та Козацьку ділянки. Травневий барвистий лучний степ та заповідна діброва справили яскраве незабутнє враження. Цьому сприяли висококваліфіковані коментарі М.І. Золотухіна, В.Д. Собакінських, О.С. Бойка, В.П. Сосніної. Нам вдалося пересвідчитись, що проблеми охорони та відтворення степів спільні в межах всієї степової зони. Тому «степове питання» можна вирішити лише об'єднавши зусилля природоохоронців, науковців, представників громадськості незважаючи на кордони.

*Г.М. ЛИСЕНКО, Д.Ф. ДЕРКАЧ,
А.О. ВЛАСОВ, О.В. РИЖКОВ*